

Bevezetés

A francia forradalomtól az első világháború kitöréséig tartó ún. hosszú 19. századot (1789–1914) nemrégiben egy szerző a „kérdések korának” nevezte.¹ Ezek között találhatjuk a Nagy Háború előtti diplomáciát időről időre maga köré vonzó keleti kérdést is, amely arra a megoldhatatlannak tűnő problémára igyekezett választ adni, hogy a meggyengült Oszmán Birodalom esetlegesen bekövetkező „halála” esetén hogyan lenne fenntartható az európai nagyhatalmak közötti egyensúly, illetve mi lesz a sorsa a Porta egykori területeinek. A nagyhatalmak gazdasági és politikai versengése, illetve a Balkán-félszigeten a század elején kibontakozó nemzeti és függetlenségi törekvések tovább bonyolították a helyzetet.²

A fenti időszakban kirobbant balkáni megmozdulások szinte kivétel nélkül az európai nagyhatalmak valamilyen beavatkozását vonták maguk után, aminek következtében különböző politikai entitások jöttek létre a félszigeten (és a birodalom más területein is), továbbá ezek következtében a birodalomban élő keresztény lakosság jogainak a kiterjesztését is elvárták a Portától.³ Az 1875–1878-as

---

¹ Holly Case: *The Age of Questions. Or, a First Attempt at an Aggregate History of the Eastern, Social, American, Jewish, Polish, Bullion, Tuberculosis, and many other Questions over the Nineteenth Century, and Beyond.* Princeton University Press, Princeton–Oxford 2018. 4.

² A keleti kérdéstől a teljesség igénye nélkül lásd M. S. Anderson: *The Eastern Question, 1774–1923. A Study in International Relations.* Macmillan, London 1991.; Majoros István: A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és a görög felkelés. *Világtörténet* 1997/1. 59–70.; G. D. Clayton: *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli.* University of London Press, London 1974.; Árvay Viktor–Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor (szerk.): *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában.* Hungarovox, Budapest 2005.

³ A 19. századi nemzetközi gyakorlat kapcsán a szuverén–nem szuverén dichotómiát meghaladni kívánó Peter Haldénnel értek itt egyet, amikor politikai entitásokról beszélnek. Az 1815-ös bécsi kongresszussal nyert legitimitációt az az eljárásrend, hogy bizonyos európai nagyhatalmak képesek és kötelesek is valamilyen politikai struktúrát létrehozni közösen, amely révén fenntartják a stabilitást Európában és bizonyos más országokban is. Ennek részét képezte az a gyakorlat is, hogy különböző nem szuverén politikai

nagy keleti válság lezárását jelentő berlini egyezmény (1878. július 13.)⁴ is az európai nagyhatalmak közötti egyensúly fenntartását igyekezett biztosítani, miközben a Balkán politikai térképén új mozaikszerű entitások jöttek létre. Egyrésről az egyezmény rendelkezett a korábban kvázi független, de valójában az oszmán szultán szuverenitása alá tartozó autonóm jogállású területek önállósodásáról: függetlenné vált Szerbia, Montenegró és Románia, miközben az oszmán centrumhoz közelebbi területeken is új, nem szuverén egységek jöttek létre. Az 1877–78-as orosz–török háború lezárásaként megkötött San Stefanó-i előzetes béke (1878. március 3.) által körvonalazott ún. Nagy-Bulgáriát Berlinben a nagyhatalmak három külön részre osztották: létrehozta egy autonóm Bolgár Fejedelemséget, valamint Kelet-Rumélia tartományban európai felügyelet mellett egy, az oszmán szultán fennhatósága alá tartozó egységet, amelynek élére egy keresztény kormányzónak kellett volna kerülnie.⁵ Végül az európaiak által Macedóniának nevezett terület visszakerült a Porta közvetlen kormányzata alá. A berlini rendezéssel a nagyhatalmak amellett, hogy a 19. századi koncertdiplomácia konfliktuskezelő mechanizmusai révén elhárították egy összeurópai összecsapás lehetőségét, úgy vélték, a balkáni nacionalizmus szellemét is bezárták a palackba.⁶

Azonban éppen ellenkezőleg, valamennyi balkáni nemzet elégedetlen volt az így kialakított rendezéssel, ráadásul az eddig többnyire csupán kulturális téren ébredező albán nacionalizmus is politikai mozgalommá fejlődött a szomszédos államok fenyegető fellépésének

---

entitásokat hoztak létre a stabilitás fenntartása érdekében. Az alább tárgyalandó Balkán Bizottság 1914 előtt megfogalmazott javaslataiban pontosan a stabilitás nevében fogalmaznak meg az önrendelkezést és szuverenitást teljesen figyelmen kívül hagyó javaslatokat is. Peter Haldén: A non-sovereign Modernity. Attempts to Engineer Stability in the Balkans 1820–90. *Review of International Studies* vol. 39. no. 2. (2013) 337–359.

⁴ Az egyezmény szövegét lásd *Az 1879. évi VIII. törvénycikk a berlini egyezmény beczikkelyezéséről*. Elérhető:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900008.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>
(letöltés: 2022. június 13.)

⁵ Barbara Jelavich: *A Balkán története. I. kötet: 18. és 19. század*. Osiris Kiadó – 2000, Budapest 1996. 316.

⁶ Mark Mazower: *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2004. 144–145.

köszönhetően. Az egymással rivalizáló nemzeti aspirációk metszéspontjában a Berlinben a Portának közvetlenül visszajuttatott Macedónia állt, ahol a következő időszakban egyre erőszakosabbá váló kulturális, politikai és gerillaharc bontakozott ki, amelyet mind a kortársak, mind később a történettudomány macedóniai kérdésnek nevezett el.⁷

A 19. századi nagyhatalmi beavatkozásoknak és így a berlini rendezésnek is az volt a másik jelentős következménye, hogy a balkáni államokat arra kondicionálta, hogy nemzeti-területi céljaikat kizárólag a nagyhatalmak intervenciójával érhetik el a Portával (és egymással) szemben, aminek következtében komoly propagandát fejtettek ki nemcsak a megszerzendő terület lakossága körében, hanem a nyugat-európai országokban is annak érdekében, hogy minél nagyobb szimpátia övezeze terjeszkedési ambícióikat.⁸

---

⁷ A teljesség igénye nélkül a kérdéstről lásd az alábbi összefoglalókat: Keith Brown: The Macedonian question: asked and answered, 1878–1913. In: John R. Lampe–Ulf Brunnbauer (eds.): *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*. Routledge, London–New York 2021. 122–127.; Alexis Heraclides: *The Macedonian Question and the Macedonians. A History*. Routledge, London–New York 2021.; Kapronczay Péter: A nemzeti identitást befolyásoló tényezők Macedóniában. *Regio*, 2002/2. 219–256.; Stefan Troebst: Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedónkérdés 1944 és 1992 között. *Regio*, 1992/4. 39–60. Véleményem szerint helyesebb a probléma ezen szakaszában „macedón/makedón” kérdés helyett „macedóniai kérdésről” beszélni, amely sokkal inkább az e földrajzi név alatt értett oszmán közigazgatási egységek politikai sorsáról szólt, semmint a területen élő szláv népesség – a környezetében élő más szlávoktól (szerbek, bolgárok) különböző – nemzeti identitásának kérdéséről.

⁸ Ivan Ilchev: My Country–Right or Wrong! The International Propaganda of the Balkan States in Europe and in the United States 1821–1923. *Bulgarian Historical Review* vol. 3. no. 3. (1995) 32–50. A másik fontos tanulság az volt, hogy többnyire büntetlenül kockáztathatnak, hiszen a nagyhatalmak egyike, vagy az egymás iránti bizalmatlanság miatt mindegyikük ügyis megmenti a teljes arcvesztéstől őket. Ennek egyik legeklebtársabb példája az 1897-es görög–török háború volt, amikor annak ellenére, hogy a görög hadsereg nagyon rövid idő alatt teljes vereséget szenvedett, nagyhatalmi nyomásra az oszmán Porta volt kénytelen engedni Kréta ügyében és bizonyos határkiigazításra is sor került. Balogh Ádám: *Fejezetek Görögország újkori történetéből. A szabadságharctól napjainkig*. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged 2013. 52.

Az 1890-es években megalakult „macedóniai” társaságok elburjánzása, a krétai kérdés akuttá válása és a nyomában lezajlott 1897-es görög–török háború ismét mozgásba hozta a macedóniai kérdést, ami egyúttal új fokozatba kapcsolta a felek közötti versengést, s természetszerűleg a térségre irányította az európai nagyhatalmak és közvéleményük figyelmét is.

A macedóniai vilajetek problémáját nemcsak az adta, hogy a szomszédos államok rivalizálásának a terepévé váltak a 19. század utolsó negyedétől, hanem az is, hogy népességüket tekintve rendkívül sokszínű, egymástól éles etnikai tömbökben nem elkülöníthető területet alkottak. További nehézséget okozott, hogy a terület lakosságának nagy része nem kötődött egy jól körülírható nemzeti identitáshoz, hanem az oszmán korszakban kiformalódott több rétegű lojalitások jellemezték, amelyekben a felekezetiesség volt az egyik meghatározó elem. Ezt az identitásában képlékeny tömeget igyekeztek az egyes nemzetállami propagandák és fegyveres csoportok (cseták, komitádzsik, illetve kleftiszek) megnyerni saját nemzeti programjuknak. Az utóbbi évtizedek kutatása több alkalommal igyekezett a nemzeti történetírások adta látószög helyett dekonstruálni a macedóniai közösségek identitásválasztási mechanizmusai mögötti mozgatórugókat. Miközben a 19. század végén szinte alapvetésnek számított a nemzeti identitás innátus jellege, és hogy a nemzet jelenti a társadalomszerveződés végső állomását, a kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a térségben (is!)⁹ az identitás megválasztásában valójában társadalmi, gazdasági és politikai szempontok egyaránt szerepet játszottak.¹⁰ A főleg a szomszédos országokból a térségbe

---

⁹ A kérdésre lásd az *Austrian History Yearbook* vol. 43. (2012) tematikus számát, valamint Maarten Van Genderachter–Jon Fox (eds.): *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Routledge, London–New York 2019.

¹⁰ İpek Yosmaoğlu: *Blood Ties. Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878–1908*. Cornell University Press, Ithaca–London 2014. 112–113.; Basil Gounaris: Social Cleavages and National „Awakening” in Ottoman Macedonia. *East European Quarterly* XXIX. no. 4. 1996. 409–426.; Anastasia N. Karakasidou: *Fields of Wheat, Hills of Blood. Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870–1990*. The University of Chicago Press, Chicago–London 1997.; Keith Brown: *Loyal unto Death. Trust and Terror in Revolutionary Macedonia*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2013. 41–69.; Raymond Detrez: Pre-

érkező nemzeti gerillacsapatok nyomán fellépő politikai erőszak nemcsak azt érte el, hogy lehetetlenné tette a kívülmaradását az eddig a nemzeti ideológiára nem különösebben fogékony népességnek, de egyúttal a mindennapi élet szempontjából lehetséges kockázatot is rejtett számukra az identitás megválasztása.¹¹

A fordulópontot az 1902–1903 folyamán lezajlott macedóniai zavargásokban és felkelésekben azonosíthatjuk, amelyek eredményeképpen az európai nagyhatalmak (és közvéleményük) figyelme ismét a térségre szegeződött. A Balkán-félszigeten hagyományosan leginkább érdekelt Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország egy alapjaiban konzervatív reformprogram végrehajtására kívánta a Portát rábírní, amelyet az ún. bécsi pontokban (Wiener Punktation) foglaltak össze 1903 februárjában. Az 1902 telén a bolgár Legfelsőbb Bizottsághoz köthető Gorna Dzsumaja-i (ma Blagoevgrad) felkelés lépéskényszerbe hozta a többi Macedónia területén működő szervezetet. Elsősorban a Belső Macedóniai Forradalmi Szervezetet, amely 1903. tavaszi kongresszusán felkelés kirobbantását határozta el, amelynek a végcélját a terület autonómiájában határozta meg, reménykedve a külső nagyhatalmi beavatkozásban, amennyiben az oszmánok elfojtják a mozgalmat. Az Illés-napi felkelés viszonylag jelentős számú macedóniai keresztényt mozgatót meg, azonban hosszú távon képtelen volt tartós eredményt elérni a Porta csapataival szemben. Alig egy hónap leforgása alatt az oszmán hadsereg és a vele mozgó irreguláris alakulatok felszámolták a felkelés főbb gócpontjait, minek következtében jelentős számú civil lakosság mene-

---

National Identities in the Balkans. In: Roumen Daskalov–Tchavdar Marinov (eds.): *Entangled Histories of the Balkans. Vol. 1: National Ideologies and Language Policies*. Brill, Leiden–Boston 2013. 13–66. Módszertani szempontból izgalmas analógiát szolgáltat Tara Zahra: Imagined noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* vol. 69. no. 1. (2010) 93–119.

¹¹ Yosmaoğlu, 2014. 217.; Csaplár–Degovics Krisztián–Demeter Gábor: Társadalmi konfliktusok a Szkopjei szandzsák területén. Mindennapi erőszak az oszmán uralom végnapjaiban (1900–1912). *Világtörténet* 2012/3–4. 205.; A fizikai erőszak tipologizálására lásd Tomka Béla: Az erőszak és történetei. In: Margittai Linda–Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak. A Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete*. Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, Szeged 2021. 9–41.

kült elsősorban a Bolgár Fejedelemség területére vagy vidékről bizonyos városi központok irányába. Noha a felkelés is jelentős áldozatokkal járt, a nyomában járó problémák, mint például az elégtelen higiéniai körülmények vagy az élelmiszerhiány, humanitárius katasztrófával fenyegettek, amire hagyományosan érzékenyen reagált a nyugat-európai közvélemény.

Eközben Ferenc József és II. Miklós cár a stájerországi Mürzstegben találkoztak, hogy összehangolják a Monarchia és Oroszország balkáni politikáját az új helyzetben. Mint a térségben hagyományosan a leginkább érdekelt nagyhatalmak, a két ország az 1902-es szultáni tervek és az 1903 februárjában általuk megfogalmazott bécsi pontok továbbgondolásaként újabb reformtervezet kidolgozásával álltak elő, amely utóbb mürzstegi program néven vált ismertté.¹² A nagyhatalmi koncerttel és az oszmán szultánnal való hosszas egyezkedést követően a Porta elfogadta a végül kilenc pontból álló programot. Ennek értelmében a felkelésben érintett területek élén az 1902 óta fő kormányzóként működő Huszein Hilmi pasa maradt továbbra is, azonban kineveztek mellé egy osztrák–magyar és egy orosz polgári különleges megbízottat, akik javaslatot tettek a jogkörrel rendelkezők, és akiknek a feladata alapvetően a reformok megvalósításának monitorozása lett. A program további pontjai magukat a megvalósítandó célokat érintették, úgymint a rendfenntartó erők újjászervezése külföldi tisztek felügyelete mellett, a közigazgatási és igazságügyi intézmények reformja, valamint távlati célként a harmadik pontban előirányozták a közigazgatási egységek határainak módosítását a nemzetiségi arányoknak megfelelően, ami, mint utóbb kiderült, csupán olajnak bizonyult a tűzre. A mürzstegi pontok ezenfelül rendelkeztek arról is, hogy vegyes keresztény–muszlim bizottságok segítsék a felkelés alatti politikai és más természetű bűntettek feltárását, illetve, hogy az oszmán kormány különítsen el egy alapot a harcok során elpusztított lakóházak újjáépítésére, illetve a lakosok kártalanítására.¹³ A következő mintegy öt esztendőben a nagyhatalmi koncert

---

¹² Nadine Lange–Akhund: *The Macedonian Question, 1893–1908. From Western Sources*. Columbia University Press, Boulder–New York 1998. 135–145. Vö. *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. Vol. V.: The Near East. The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903–9*. eds. G. P. Gooch–Harold Temperley, London 1928. 49–53.

¹³ Lange–Akhund, 1998. 142–143.

feladata így a macedóniai reformok megvalósítása lett, ami a szokásos oszmán halogató politika és a nagyhatalmak közötti egyeztetések lassúsága miatt igen vontatottan haladt csak előre.¹⁴

A reformok előtt álló másik jelentős akadályt a területre aspiráló nemzeti gerillacsapatok¹⁵ és oszmán alakulatok, valamint a kiváltságokat féltő albánok közötti elkeseredett küzdelem jelentette, ami a görög történetírásban és nemzeti emlékezetben a „makedón harc” időszakaként rögzült, aminek csak az 1908-as ifjútörök hatalomátvétel vetett véget átmenetileg.¹⁶ Ennek során kisebb-nagyobb méretű gerillacsapatok küzdöttek egymással, de főleg a lojalitásában biztos vagy éppen bizonytalan vidéki-falusi népességgel, amelyet a legkülönbözőbb módon igyekeztek csatlakozásra bírni saját nemzeti ügyükhöz. Annak ellenére, hogy bizonyos eredményeket értek el a

---

¹⁴ A reformok lassú előrehaladása a korabeli magyar élclapok ingerküszöbét is elérte. A *Kakas Márton*ban azt állították pengellérré, hogy a külföldi tisztek élére kinevezett olasz Emilio De Giorgis tábornok (1844–1908) milyen jelentéktelen kérdésekkel foglalkozik, ahelyett, hogy igazi eredményeket érne el. Például a „jövőbe látva” 1905-ben még csak azt döntik el, hogy „Hilmi basa tartozik-e szalutálni De Giorgis tábornoknak, vagy ellenkezőleg”. Majd immáron 1929-ben „Marczali Henrik a macedóniai hadjárat negyedszázados évfordulóján, az okkupáció előzményeiről nagy érdekű fölolvástatást tartott. De Giorgis tábornok azzal mentette ki magát, hogy elnökölnie kell...” *Kakas Márton* 1904. március 13. 11. évf. 11. sz. 6. Az olasz tábornok halála után a lap szerzői az alábbiakban látták kiszemelt utódjának, Mario Nicolis di Robilant gróf (1855–1943) feladatait: „A macedóniai nemzetközi csendőrség egyenruhájának újjáalakítása. Az eddigi sapkák és csákok kicserélése vaskalapokra. A kalabriai csapatokkal kapcsolatban a kalabriás [egy kártyajáték – BB] fakultatív tanulmányozása. A bandák megrendszabályozása, mely célból egy-egy banda minden este a gróf ablaka alatt játszik.” *Kakas Márton* 1908. március 29. 15. évf. 13. sz. 5.

¹⁵ Sajnos a kifejezés némileg pontatlan, mert noha léteztek a szomszédos államok által szubvencionált alakulatok is, amelyeknek ténylegesen feladata volt a nemzeti ideológia terjesztése, de valójában egy-egy bandához akár idényszerűen csatlakozhattak más csoportokból származó emberek is, akikkel előfordulhatott, hogy a következő évben akár az eddigi ellenfél csapatában küzdöttek tovább. Gounaris, 1996. 420.; Csaplár-Degovics–Demeter, 2012. 212.

¹⁶ Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897–1912*. SZTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Történeti Program, Méditerrán dolgozatok, Szeged 2011. 61–86.

csendőrség újjászervezésével, Macedónia pacifikálását képtelenek voltak elérni az európai tisztekkel kiegészült oszmán csapatok, sőt az 1908-as ifjútörök forradalom előestéjére a helyzet egyes megfigyelők szerint szabályos anarchiába süllyesztette a régiót. (4. dokumentum).

A Balkán Bizottság és a macedóniai kérdés

A Balkán Bizottság ebben a nemzetközi kontextusban kezdte meg működését. Megalapításának gondolata Noel Buxtonhoz kötődik, akinek az érdeklődése a családi hagyományok és személyes utazásainak köszönhetően fordult a Balkán-félsziget felé. A régióban először 1899-ben járt, amikor orvosa tanácsára napos tájakra kellett utaznia. Visszaemlékezése szerint a Balkán az újdonság erejével hatott korának népszerű franciaországi és olaszországi üdülőhelyeivel szemben, amelyeket a társadalmi osztályához tartozó kortársai előszeretettel látogattak. Eddigi egyetlen életrajzírója szerint az ottani viszonyok „megdöbbentették” Buxtont, aki hazatérése után belevetette magát a Balkán – amely a korabeli terminológiában a tágabb „Közel-Kelet” részét képezte – problémáinak tanulmányozásába.¹⁷ Ezt követően 1914-ig majdnem minden évben elutazott a félszigetre.

A Bizottság megszervezésekor, amiben különösen Charles Roden nevű fivére és Victoria nevű húga segítette eleinte, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy olyan befolyásos emberekből építse fel a tagságot, akiknek a szavát a brit társadalom és politika nem hagyhatja figyelmen kívül. A liberális napilap, a *Westminster Gazette* úgy számolt be a szervezet megalakulásáról, hogy annak elsődleges célja „az európai Törökországban uralkodó viszonyok igazi megértése, továbbá a balkáni népek sorsa iránti közérdeklődés újbóli felélesztése, amit egyaránt megkövetel a humánus és a berlini egyezményben az erre az országra hárult felelősség is”.¹⁸ A Balkán Bizottság tagságának létszáma ezt követően, különösen az 1903. augusztus 2-án kitört Illés-napi felkelés után, jelentősen növekedett, voltak közöttük tudósok, utazók, politikusok, a társadalmi reformok iránt elkötelezett aktivisták és támogatóik, újságírók és prominens egyházi vezetők, de

---

¹⁷ Mosa Anderson: *Noel Buxton. A life*. George Allen & Unwin, London 1952. 32–33.

¹⁸ *The Westminster Gazette*, The Balkan Committee, 1903. július 28. 4.

a rendezvényeiket széles körben látogatta a többnyire vallásos (non-konformista) munkásegyletek tagsága is.¹⁹

1903 és 1908 között, azaz a macedóniai reformok idején, a Balkán Bizottság elsősorban két téren igyekezett hatást elérni. Egyfelől a felkelés és annak leverése következtében menekültté vált macedóniai lakosoknak a megsegítése volt az egyik feladat, amely igazán figyelmet érdemel. A Bizottság égisze alatt létrehozott Macedóniai Segélyalap Nagy-Britannia-szerre gyűléseket és gyűjtéseket szervezett, valamint a helyszínen humanitárius feladatokat látott el. Henry Noel Brailsford (1873–1958) vagy éppen Mary Edith Durham (1869–1944), akik a korszakban a „közel-keleti kérdésben” autoritásnak számítottak, éppen ennek az akciónak köszönhetően tettek szert nagyobb elismertségre.

A Bizottság tevékenységének másik aspektusa merőben politikai volt. Arra a rendszeresen hangoztatott állítására apellálva, miszerint Nagy-Britannia hibás döntést hozott 1878-ban a berlini kongresszuson azzal, hogy a macedóniai területeket visszahelyezték a szultán elnyomó hatalma alá, azt állította, hogy így az azóta folyamatos elnyomás és erőszak a britek morális felelőssége is (1. dokumentum). Ennek fényében igyekezett a brit kormányt erőteljesebb fellépésre sarkallni, hogy az európai hatalmi koncert élére állva kikényszerítsék a Portától a kívánt reformokat, amelyek garantálhatnák az ott élő keresztények biztonságát és alapvető jogait.

A Bizottság különböző tagjai bizonyos mértékben eltérő álláspontot képviseltek az oszmánok uralmát felváltó rendszer jellegét illetően. Voltak, akik a nagy példaképnek tartott William E. Gladstone (1809–1898) mintájára a törökök Európából „mindenestül” (*bag and baggage*)²⁰ való eltűnését kívánták, míg mások a nagyhatalmi koncertet egyfajta kollektív testületként felfogva a terület nemzetközi ellenőrzés alá kerülését tartották a legkívánatosabbnak. Mindazonáltal az ilyen jellegű írásaikban a közös pont a közvetlen szultáni hatalomgyakorlás megszüntetése volt, s korábbi precedensekre hivatkozva, mint például az 1860–1861-es libanoni válság

---

¹⁹ 1904 folyamán a Bizottsággal rendszeresen kapcsolatban állók száma elérte az 1400 főt. *The Reformer's Yearbook*, vol. 11. 1905. 181.

²⁰ Utalás az akkor még ellenzékben lévő liberális politikus híres 1876-os röpiratára. W. E. Gladstone: *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. John Murray, London 1876. 62.

vagy az 1896–1897-es krétai válság, a terület autonómiáját követeltek egy keresztény kormányzó felügyelete alatt (1. dokumentum). Természetesen a reformok lassú előrehaladását elsősorban a műrzstegi program kidolgozóinak kétes szándékainak és alapvetően nem liberális mivoltuknak tulajdonították, miközben a keresztény gerillacsoportok közötti véres küzdelem felett rendszerint szemet hunytak és az anarchiát kizárólag a törökök inkompetenciájának és II. Abdulhamid szultán (1876–1909) intrikáinak tulajdonították.

Az 1908-as ifjútörök hatalomátvétel új helyzetet teremtett. A kezdeti bizonytalanságot követően a Balkán Bizottság vezető tagjai úgy gondolták, hogy a közel-keleti stabilitás legjobb záloga az alkotmányos és liberális török kormányzat lehet, ráadásul a szultán háttérbe szorulásával a korábbi évtizedekben megtépzott konstantinápolyi brit befolyást is vissza lehetne szerezni (5. dokumentum). Az ifjútörök Egység és Haladás Bizottságának meghívására a Balkán Bizottság szűk delegációt küldött az oszmán parlament megnyitására. A Bizottság működésében az ifjútörök epizód sokszor háttérbe szorult a tevékenységét feldolgozó munkákban, amelyekben többnyire marginalizálták ennek jelentőségét, holott éppen ez árnyalja a Noel Buxton és köre által megtestesített gondolatvilágot, aminek nem a nemzeti önrendelkezés a központi eleme, hanem a stabilitás és a reform.

A pozitív törökországi tapasztalatok, illetve az ifjútörökökről szerzett jó benyomások a következő négy esztendőben jellemzően visszatartotta a Bizottságot attól, hogy igazán élesen kritizálja az új török kormányzatot, amely viszont egyre inkább türelmetlenül és brutálisan igyekezett bizonyos kérdésekben eljárni (albán kérdés, az 1909-es adanai örmény mészárlások vagy éppen az arab tartományok élére kinevezett tisztviselők kérdése). A brit kormányzat viszont abban a dilemmában találta magát, hogy az 1907-es orosz–angol antant, illetve a térségbeli (németellenes) politikáik összehangolásáról szóló 1908-as revali (ma: Tallinn) találkozó értelmében kénytelen figyelembe venni az oroszok érdekeit is a politikájának kialakításakor. Emellett bizonyos szakértői, mint például G. M. Fitzmaurice fődragomán, rendre azt tanácsolták a Külügyminisztériumnak, hogy ne várjon túl sokat az ifjútörök fordulattól.

A Balkán Bizottság és az ifjútörökök közötti kapcsolat végső megromlását az 1909 óta sorozatosan tartó albán felkeléseket brutálisan megtorló ifjútörök politika, valamint a macedóniai helyzet rom-

lása okozta. Az 1912. év pedig a balkáni államok közötti kétoldalú megegyezéseket hozta magával, amiben még nem teljesen tisztázott mértékben, de a Bizottsághoz kötődő *Times*-tudósító, James David Bouchier (1850–1920) is kivette a szerepét.²¹ A nyár folyamán létrejött Balkán-szövetség pedig októberben megindította támadását az Oszmán Birodalom ellen arra hivatkozva, hogy az ifjútörök kormány képtelen megvédeni a területén élő „testvéreiket”.

Noel és Harold Buxton az első Balkán-háború idején a bolgár főparancsnoksághoz kapcsolódva lehetőséget kapott, hogy a hadszíntér közelébe kerüljön, ahol önkéntesként a sebesültek ellátásában vettek ki a részüket. A második Balkán-háborút katasztrófaaként megelőző Noel Buxton és a Balkán Bizottság ettől kezdve kimondottan a macedóniai bolgárok jogaiért kezdett el küzdeni. A második háborút lezáró bukaresti béke (1913. augusztus 10.) az egykori macedóniai vilajetek területét felosztotta a győztes Szerbia és Görögország, valamint az utóbb legyőzött Bulgária között, amely ennek eredményeképpen nagyságrendekkel kisebb területeket szerzett meg, mint amit a háború előtt maga elé célul kitűzött.

A Szarajevóban eldőrdült lövések nyomán felgyorsuló események az első világháború kirobbanásában kulminálódtak. A szembenálló antant és központi hatalmak egyaránt abban bíztak, hogy a konfliktus rövid idő alatt véget ér. A brit kormányzatban voltak olyan hangok, amelyek a balkáni államok bevonásában látták a háború lerövidítésének kulcsát. Noel és Charles Roden Buxtont ezért Winston Churchill és Lloyd George is arra biztatta, hogy utazzanak a félszigetre, s próbálják meg az ekkor még semleges államokat az antant oldalára állítani. Buxtonék meglátása szerint ehhez a kulcsot Bulgária megnyerése jelentette, amely elszigetelődött a második Balkán-háborúban. A brit külpolitikát irányító Sir Edward Grey azonban korántsem üdvözölte a Balkánra induló Buxton-missziót, ami vétőjének köszönhetően nem is lett hivatalos diplomáciai kiküldetés (10. dokumentum).

Miután, mint ismeretes, Bulgária 1915 őszen a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba, a brit Balkán-szakértők előtt két hosszú távú kérdés állt: hogyan lehetne különbékét kötni a bolgárokkal (11. és 12. dokumentum), illetve miképpen biztosítható a Balkán stabili-

---

²¹ Lásd e kötet 14. dokumentumát, illetve Lady Grogan: *The Life of J. D. Bouchier*. Hurst & Blackett, London 1926. 139–140.

tása a háború lezárása után? A két eset annyiban hasonlóságot mutat a Balkán Bizottság és különösen Noel Buxton, Henry Noel Brailsford és James David Bouchier elképzeléseivel, hogy előtérbe került a nemzeti önrendelkezés eszméjének támogatása, illetve a klasszikus 19. századi diplomácia kompenzációs koncepciója is. Gondolkodásuk középpontjában az állt, hogy bizonyos területeket Bulgáriának meg kell kapnia, hogy egyrészt érvényesüljön az önrendelkezés elve, másrészt, hogy a félszigeten a Balkán-háborúk óta meglévő feszültségek ne torkolljanak egy újabb háborúba (10., 11., 12., 13. dokumentumok).

Az alább található 14 dokumentum, amelyek most először kerülnek magyar nyelven közlésre, a Balkán Bizottság 1903 és 1919 közötti tevékenységét hivatottak megvilágítani. A dokumentumokat kivétel nélkül a Noel Buxton-irathagyatékából (Noel-Buxton Papers, MS 951, McGill University Library, Rare Books and Special Collections) válogattam ki, noha közülük néhány (pamfletok, kiáltvány stb.) megjelent nyomtatásban is a korszakban. A kiválasztásnál törekedtem arra, hogy olyan dokumentumokat gyűjtsek össze, amelyek eddig más forráskiadásokban nem szerepeltek. A Balkán Bizottság tevékenységére nézve egy bolgár kutató, Ivan Ilčev 2003-ban állított össze egy rövid bevezető tanulmánnyal ellátott faksimile dokumentumválogatást, valamint korábban, még 1985-ben bolgár nyelven közreadta Charles Roden Buxton addig ismeretlen naplóját az 1914–1915-ös „Buxton-misszióról”.²² A dokumentumok közlése kronológiai sorrendet követ, azonban tematikájukban elég különbözőek, amivel azt a célt igyekeztem elérni, hogy minél jobban bemutathassam a Balkán Bizottság szerteágazó tevékenységét. Az utolsó, 14. sorszámú dokumentum Noel Buxton kéziratban maradt önéletrajz-vázlatából származó részlet, amiben Buxton önmaga igyekezett visszatekinteni balkáni működésére, sokszor a más forrásokban rejtve maradt útítársak nevének felfedésével vagy bizonyos epizódok megemlítésével. A jegyzeteit 1944 körül mondta tollba húgai unszolásának eleget téve, egyre súlyosbodó betegsége közepette.

---

²² Иван Илчев: Балканският комитет в Лондон (1903–1946). София, 2003.; Ноел у Чарлс Букстон: Мисия на Балканите. Съставителство, предговор и обяснителни бележки Иван Илчев. Университетско издамелско Клумент Охридски, София 1987.

A Balkán Bizottság története a magyar történetírásban szinte fel-táratlan területnek számít. A Bizottság szerteágazó tevékenysége, mely magában foglalja nemcsak a politikai lobbizást és aktivizmust, az imagológiát, a nemzetközi jogot, a humanitárius gondolkodást és akti-vizmust, s természetesen az „örök keleti kérdés” történetét, felvet olyan kérdéseket, amelyek érdekesek lehetnek a magyar historiográ-fia számára is. Különösen akkor, amikor megpróbálunk párbeszédbe lépni azzal a beszédmóddal és mentális térképpel, amivel a britek leírták, kezelték és interpretálták a tágabb térséget, ami nem választható el az első világháború végi kelet-közép- és délkelet-európai rendezés kialakításának mikéntjétől sem.